

A-52799

Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1993 (1)

Reports of the Estonian Archaeological Society 1993 (1)

STILUS

4

Koostanud ja toimetanud Valter Lang

Eesti Arheoloogiaselts

Kaane kujundus: Priit Herodes

Toimetuse: Rütli 6, Tallinn EE 0001, Eesti
tel.: 440 716

© 1992 Eesti Arheoloogiaselts

ISBN 9985-50-029-6

ARHIIVKOGU

TARTU ÜLISKOOLI
RAAMATUKOGU

UUSI SAAVUTUSI FOSSIILSETE PÕLDUDE UURIMISEL ROOTSIS**Valter Lang**

Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Rütüli 6, EE 0001

Tallinn, Eesti

Esitatud 12.05.1993

Mats Widgren, Strip fields in an Iron-Age context: a case study from Västergötland, Sweden. - Landscape History, Vol. 12, 1990, 5-24.

Catharina Mascher, Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder. - Kulturgeografiskt seminarium, 2/93. Stockholm, 1993, 114 lk.

Viimaste aastakümnete jooksul on muinaspõldude ja vanade põllusteemide uurimine Põhja-Euroopas saavutanud märkimisväärsed tulemused eeskätt Rootsis. Põhilised uurimistööd on siin toimunud Stockholmi ülikooli inimgeograafia kateedri jõududega (S.-O. Lindquist, U. Sporrang, D. Carlsson, M. Widgren jt.), samal ajal kui arheoloogide osa on jäänud üsna tagasihoidlikuks. Kuigi kultuurmaastike arengus on täheldatud ka lokaalseid erinevusi, oldi Rootsis kuni üsna viimase ajani siiski suhteliselt üksmeelsed kolme peamise arenguetapi olemasolus. Vanimaks nende seas peeti nn. keldi põlde Ojamaal, mis kuuluvad perioodi 500 e.Kr. - 200 p.Kr. Arvati, et selleaegne maakasutussüsteem oli ekstensivne, pika kesaperioodiga (kuni paar-kolmkümmend aastat). Asustusüksuste suurust hinnati erinevalt, mõne arvates oli tegu mitmest majapidamisest koosneva nn. hõimuühiskonnaga (D. Carlsson, S.-O. Lindquist), teiste meelest ei saanud see suurem olla ühest talust (B. Windelhed).

Maakasutus arvati olevat intensiivistunud 2.-3. sajandil p.Kr., kui põlluharimine keskendus väikestele, tugevalt väetatud põldudele (nn. üheväljasüsteem). See viis agraarmaastiku ümberkujundamisele: rajati piirid taluvalduste, so. põldude ja heinamaa (rootsi k. *inägoområde*) ning ühiskasutuses olevate karjamaade ja metsa vahele. Maaharimine tugines

sel ajal üksiktalu-printsübile, seda aga enamasti suuremate kollektiivide raames. Tõendeid mainitud maakasutussüsteemi kohta on leitud Ojamaalt, Ölandilt, Östergötlandist ja Upplandist. Perioodil 800-1200 p.Kr. olevat võetud aga kasutusele regulaarne kesasüsteem ning põllud jagati kaheks või kolmeks väljaks. Muuhulgas olevat uus maakasutussüsteem viinud ka asustuse kontsentreerumisele ja külaühiskonna tekkimisele, millega kaasnes põldude jagamine kitsamateks ribadeks.

Majanduse arengu aluseks olevat olnud eeskätt maa tootlikkuse kasv. Eeldati ka, et muutused maakasutussüsteemis kutsusid samaaegselt esile muudatusi asustuse laadis ja omandisuhetes. Agraarühiskonnas asetleidnud protsesside peamiseks põhjuseks peeti üldiselt elanikkonna arvukuse ja asustustiheduse suurenemist.

Viimase paari aasta uurimised Rootsis on aga näidanud, et agraarühiskonna ja kultuurmaastiku areng oli siiski märksa komplitseeritum seni arvatust. Kui pikaajalises perspektiivis vaadatuna võiski arengu aluseks olla rahvaarvu kasv, siis konkreetseid muudatusi kultuurmaastiku ilmes oli sellega seletada siiski raske. Samuti ei aidanud see mõista, miks kultuurmaastike areng eri piirkondades (ja seda mitte ainult Rootsis) kulges erinevalt. Nimetatud põhjustel hakkasid nii mõnedki uurijad otsima uusi teoreetilisi lähtekohti. Kui seni oli just maakasutussüsteem olnud see, millele tugines kogu arengu analüüs, siis nüüd püütakse keskenduda eeskätt kultuurmaastikule endale. Siinjuures on tähtsaimaks argumendiks, et kultuurmaastiku füüsilises ilmes ja selle arengus läbi aegade peavad peegelduma endisaegsed omandisuhted. Viimaste detailsem uurimine viis aga järeldusele, mille juba 1939. aastal oli kirja pannud G. Hatt: kollektiivset ja individuaalset omandust maale ei saa vaadelda kui ühe arenguliini erinevaid astmeid, kus algseks oli kollektiivne omand ja kus eraomand tekkis alles hiljem, pikema arengu tulemusel. Nii kollektiivne kui ka eraomand maale on mõlemad ühtviisi vanad ning eksisteerinud kõrvuti kogu oma arengu jooksul, kusjuures üks on asendunud tihti teisega ja vastupidi.

Märkimisväärsed tulemusi selle seisukoha õigsuse tõestamisel on äsja saavutatud Lääne-Rootsis endisaegse põllujaotuse (nn. ribapõldude) uurimisega. Käesoleva aasta kevadel ilmus trükkis C. Mascheri kokkuvõttev käsitlus ning antud teemal oli juba varem avaldanud sissejuhatava artikli

projekti üldjuht M. Widgren. 5.-7. maini toimus Västergötlandil ribapõldude uurimisele pühendatud seminar, millest peale Rootsi oma spetsialistide võttis osa ka muinaspõldude uurijaid Inglismaalt (A. Fleming), Taanist (V. Nielsen) ja Eestist (V. Lang).

Probleemi asetuse iseloom oli järgmine: Rootsi lääneosas oli veel 17. sajandil üldlevinud nn. üheväljasüsteem, kus samu põllulappe hariti aastaid ning kus kesal oli väga väike osatähtsus. Siin ei tuntud ei kahe- ega kolmeväljasüsteemi. Samal ajal võis aga 17. sajandi kaartidel näha rohkesti põlde, mis olid jaotatud ribadeks nagu väljavaheidussüsteemi korralgi. Ka ei olnud maa Rootsi selles osas keskajal kuigivõrd maksustatud, mida ribapõldude süsteemi olemasolu eeldanuks. Kõik see viis mõttele, et ribapõllud võisid olla siinkandis hoopis vanemad seni arvatust.

Välitöödega selgitati välja kahe erineva põllusüsteemi olemasolu Rootsi vaadeldavas piirkonnas. Nende hulgas vanemaks osutus süsteem, mis koosnes üksnes ümmargustest põllukivihunnikutest - täpselt samasugustest nagu neid Eestiski rohkesti leida võib. Põllukivihunnikute läbimõõt on umbes 3-5 m ning nendega kaetud ala suurus võib ulatuda paarisaja hektarini. Põllukivihunnikutega samades rühmades esineb tihti ka nendega samaaegseid kalmeid. Suurem osa 14C-dateeringutest, mis on saadud kuhilate alt leitud sõest, kuulub nooremasse pronksiaega ja eelrooma rauaaega (ca 800 e.Kr. - Kr.s.).

Teise süsteemi moodustavad ribapõllud, millest maastikule on jäänud pikad ja paralleelsed, 1-2 m laiused ja kuni paarikümne sentimeetri kõrgused kivised peenrad. Põlluribade laius varieerub tavaliselt 7 ja 40 m vahel ning statistiline analüüs osutas võimalusele, et need olid välja mõõdetud teatud kindla mõõtühiku alusel. Viimase väärtuseks saadi 2,13 m. Ribapõllud võivad samuti katta küllaltki suuri alasid, kusjuures näiteks Låggaredis õnnestus fossiilseid põlluribasid ühendada isegi 17. sajandil kaardistatud põldudega (Mascher 1993, joon. 32-35). Mis puutub ribapõldude dateeringusse, siis vanimad neist kuuluvad eelrooma rauaaega ja ajaarvamise vahetusse, kuid on saadud ka märksa hilisemaid määranguid. Põllupeenarde vahel tihti esinevad ümmargused põllukivihunnikud võivad kuuluda kas põllujaotuse-eelsesse aega või enam-vähem samasse perioodi peenardega. Viimane osutab kindlalt sellele, et peenraid ribade vahele ei tehtud üksnes kivikoristuse eesmärgil.

Niisiis on Rootsi lääneosas avastatud kaks täiesti uutset põllusüsteemi, so. põllukivihunnikute väljad ja ribapõllud. Viimaste üllatavalt kõrge vanus sunnib ümber hindama mitmeid varasemaid seisukohti. Uute põllusüsteemide levik tundub vähemalt esialgu erinevat keldi põldude omast, mida Rootsis teatakse põhiliselt ainult Ojamaalt. Samas võib ilmselt oletada, et need kolm erinevat süsteemi on siiski omavahel üsna lähedalt seotud. Nii on näiteks Eestis avastatud keldi põlde, mis paiknevad läbisegi ümarate põllukivihunnikutega (Saha-Loo, Proosa, Salevere jt.). Teiselt poolt on ribapõldudel palju ühiseid jooni ka keldi põldudega, nagu sellele veenvalt osutab C. Mascher (lk. 90). Äärmiselt oluline on aga tema järeldus, et nimetatud kolm põllusüsteemi peegeldavad kõik oma olemuselt ekstensiivset maakasutusviisi, kus korraga oli ülesharitud ainult üks, suhteliselt väike osa kogu kasutusel olevast maast ning ülejäänud seisis reservis, kesa all. Järelikult ei saa Rootsi selles osas ka juttu olla maaharimise märgatavast intensiivistumisest rooma rauaaja alguses. Et erinevad põllusüsteemid võivad peegeldada omandisuhete erinevust, siis pakub siinkohal erilist huvi, kuidas uurijad äsja avastatud uusi põllusüsteeme sellest vaatenurgast interpreteerivad.

Põllukivihunnikute välju, kus puuduvad pikemad piiride või rajadena tõlgendatavad peenrad, arvatakse olevat tekkinud tingimustes, kus kogu haritav maa kuulus tervikuna kollektiivile, kes seda kasutas. Seejuures ei olegi üldse tähtis, kas selleks kollektiiviks oli üks või mitu majapidamist - tähtis on see, et kollektiivisene maajaotus kas puudus või ei olnud maapinnal tähistatud (Widgren 1990, 22). Järelikult võis ka omandivorm olla erinev - individuaalne siis, kui tegu oli üksiktaluga ja kollektiivne siis, kui asustusüksus koosnes mitmest majapidamisest. Aga isegi viimasel juhul ei saa täielikult välistada maa eraomandi puudumist, sest see võis olla lihtsalt tähistamata. Et sel ajal eraomandus maale tundmatu ei olnud, tõendavad ju keldi põllud.

Ühiskonna sotsiaalne areng viis aga selleni, et hakati pidama vajalikuks tähistada asustusüksusesisest maajaotust ka maastikul. Alguses olid need üksikeisest eristatud maalapid suhteliselt suured, kuid järk-järgult (vastavalt edasistele jagamistele pärijate vahel) muutusid nad väiksemaks ning selle tulemusena kujunesidki ajapikku nn. ribapõllud. Autorid arvavad niisiis, et põlluribad ei kujutanud endast mitte mingit kindlat tööjõuhulka nõudvat maa-ala, vaid maajaotust selle omanike vahel, st. sedasama, mis nad olid ka keskajal.

Intrigeerivaks küsimuseks jääb muidugi, miks ühel teatud hetkel hakati põlluribasisid üksteisest eraldama peenardega? Ribad on tihti niivõrd kitsad ja väikesed, et nad ilmselt ei saanud endast kujutada eraldiseisvaid maavaldusi. Varem oli arvatud, et ribapõllud tekkisid üleminekul üheväljasüsteemilt kaheväljasüsteemile (Lindquist). C. Dahlmani arvates peegeldavad ribapõllud omapärast era- ja kollektiivse omandi läbipõimumist ühiskonnas, kus majanduslikud ressursid olid piiratud (Mascher 1993, 86). Ühe võimaliku seletusena on pakutud ka seda, et ribapõldude rajamine tähendas maa maksustamise algust (seda seisukohta pooldavad peamiselt majandusteadlased), kuid kohata võib ka mitmeid teisi oletusi.

Kõiki ribapõldudega seotud probleeme pole ilmselt võimalik käesolevas tutvustuses käsitleda. Mõlemad nimetatud tööd on lugejale kättesaadaval AI arheoloogia osakonna raamatukogus, mistõttu iga huviline saab nendega ise tutvuda. Mis aga asja meie jaoks eriti intrigeerivaks teeb on see, et lisaks põllukivihunnikute väljadele ja keldi põldudele on Eestis hiljuti õnnestunud avastada ka tõenäolised fossiilsed ribapõllud. Viimaste täpne vanus vajab siiski alles väljaselgitamist. Ometi võib liialdamata väita, et muistsete põllusüsteemide areng Eestis on kulgenud üllatavalt paralleelselt Skandinaaviamaadega, mistõttu tasub ilmselt edaspidigi kursis olla töödega, mida sealpool Läänemerd tehakse.

Valter Lang

NEW RESULTS IN INVESTIGATION OF FOSSIL FIELDS IN SWEDEN

A paper of M. Widgren on strip fields in Västergötland, Sweden, and the licentiate-thesis of C. Mascher on clearance-cairn fields and subdivided fields in the same area have been discussed and introduced to Estonian readers. This subject is of particular interest in Estonia now, because the discoveries of similar field remains here in the last years prove the great synchronism in the development of ancient field systems around the Baltic. The author of this introduction is especially interested in Widgren's and Mascher's interpretation concerning social aspects and property rights of society using these field systems.